VALENȚE PARADIGMATICE ALE COMPORTAMENTULUI POLITIC DE MASĂ: GENERAL ȘI PARTICULAR

PARADIGMATIC VALENCES OF THE POLITICAL BEHAVIOR: GENERAL AND PARTICULAR

Victor SACA,
doctor habilitat în științe politice,
Universitatea de Stat din Moldova
vtsaca@hotmail.com

Olesea GARBUZ, *doctorandă,*
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat

Una din formele principale ale comportamentului politic este comportamentul politic de masă, care reflectă într-o manieră concentrată participarea cetățenilor în diverse activități politice, manifestarea reacției unei mulțimi de oameni de proveniență socială diferită, dar unită prin scopuri comune, la problemele vieții sociale sau la deciziile instituțiilor politice. Comportamentul politic de masă s-a manifestat diferit la diferite etape de dezvoltare a Republicii Moldova. Autorii acestui articol analizează cele mai semnificative manifestări ale comportamentului de masă prin prisma teoriilor care explică originea, identifică caracteristicile principale ale celor mai importante proteste care au avut loc în Republica Moldova de la obținerea independenței până în prezent, analizează premisele și factorii care au influențat geneza și dezvoltarea comportamentului de protest și stabilesc care sunt tendințele evolutive ale comportamentului de masă în dependență de context.

Autorii ajung la concluzia că cei mai importanți factori care influențează comportamentul de masă sunt insuficiența maturității politice a populației, o inițiativă de protest care vine de sus în jos, influența semnificativă a mass-mediei și dificultatea de cuantificare a impactului unui protest.

Cuvinte-cheie: *comportament politic, comportament politic de masă, mase, transformări democratice, protest, protest permanent, mișcare politică, societatea în tranziție.*

Summary

One of the main forms of political behavior is mass political behavior, which reflects in a concentrated manner the participation of citizens in various political activities, the manifestation of the reaction of masses of people of different social provenience but united by common goals, to the social problems or to decisions of political institutions.

The mass political behavior manifested itself differently at various stages of development of the Republic of Moldova. The authors of this article analyze the most significant manifestations of mass behavior from the perspective of theories explaining its origin, identify the main characteristics of the most important protests that have taken place in the Republic of Moldova since independence until now, analyze the premises and factors that have influenced genesis and the development of protest behavior and determine the evolutionary trends of mass behavior depending on context.

The authors conclude that the most important factors influencing mass behavior are the insufficiency of the political maturity of the population, the protest movement that comes from the top down, the significant influence of the media and the difficulty of quantifying the impact of a protest.

Keywords: *political behavior, mass political behavior, democratic transformations, protest, permanent protest, political movement, society in transition.*

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 73 19.04.2019 9:37:45

Fiind un adevărat "barometru" al vieții sociopolitice dintr-o societate în schimbare, comportamentul politic este în fond o transpunere în aria practicii sociale a valorilor politice, conștiinței politice individuale și de masă, normelor și regulilor ce structurează și reglementează activitatea politică și relațiile politice. La baza declanșării și orientării comportamentului uman se află o varietate de mobiluri, trebuințe și interese [1], dintre care interesul politic este acela care oferă însușiri de scop, de sens și semnificație comportamentului politic și activității politice.

Într-o abordare modernă, comportamentul politic este definitivat pentru prima dată de către cercetătorii de la Bureau of Applied Social Research, Columbia University, care au utilizat date culese în timpul alegerilor prezidențiale din 1940 pentru investigarea comportamentului alegătorilor într-un proces democratic [2]. Domeniul comportamentului politic se dezvoltă începând cu anul 1942, atunci când se formează Comitetul pentru Comportament Politic. Tot în acea perioadă e remarcată abordarea psihologică a comportamentului, care are origini în cercetările conduse în cadrul Center for Survey Research, University of Michigan. Întrucât centrul celor trei direcții de studiu este individul, acesta devine punctul lor de convergență, iar reconcilierea în cadrul cercetării e una inevitabilă.

Una din formele principale ale comportamentului politic este comportamentul politic de masă. În științele politice, comportamentul politic de masă reprezintă studiul acelui mod valoric de impunere în care cetățenii își formează, dar și își exprimă opiniile despre politică și respectiv decid cum să se implice în procesul decizional prin intermediul votării sau al altor forme de participare politică [3]. Comportamentul politic de masă, de obicei, reflectă într-o manieră concentrată participarea cetățenilor în diverse activități politice, manifestarea reacției unei mulțimi de oameni de proveniență socială diferită, dar unită prin scopuri comune, la problemele vieții sociale sau la deciziile instituțiilor politice.

În contextul acestor raționamente, mulțimea de oameni, ca obiect specific de cercetare al politologilor, sociologilor, psihologilor etc., vizează în mod direct problematica comportamentului politic de masă. Desigur, doar ținând cont de diferitele abordări ale mulțimii, despre realitățile de manifestare a acesteia în anumite condiții sociale putem oarecum judeca despre energetica și capacitățile ei real valorice de a se înscrie în astfel de comportament. Atunci apare întrebarea: Cum de înțeles mulțimea când unii o consideră drept o masă de oameni capabilă de a fi pasionată doar de exemplul nobil al participării politice? Sau dimpotrivă, când alții o raportează doar la exemplul lipsit de moralitate, văzând în mulțime o gloată, o strânsură, o adunătură, mai mult ca atât, o mulțime, asociată de scriitorul rus V. I. Dal' cu o turmă [4, p. 143]. Sau poate că mai aproape de adevăr ar fi acei care relaționează comportamentul politic al mulțimii cu o aglomerație, concentrare nestructurală de oameni lipsiți oarecum de sentimentul de a înțelege clar comunitatea scopurilor, însă, totuși, uniți între ei prin starea emoțională asemănătoare, prin comunitatea obiectului de atenție [5, p. 357].

Reieșind din aceste și alte interpretări ale fenomenului mulțimii, dar și din diversele lui manifestări, din diversele evaluări empirice ale acestui fenomen, pot fi evidențiate unele trăsături generale ale comportamentului politic de masă.

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 74 19.04.2019 9:37:45

I. Comportamentul de masă poate fi organizat spontan. Dacă cel organizat se întâlneşte frecvent în viaţa politică, comportamentul politic de masă spontan (preponderent al mulţimii) are loc mai rar, doar în cazul unor contradicţii serioase între guvernare şi societate, care rezultă în revolte şi proteste spontane. În cazul primei forme de comportament politic există o delimitare clară între lideri şi mase, iar identificarea persoanei cu întregul grup este foarte puternică. În cazul comportamentului politic de masă spontan, de cele mai dese ori urmărim lipsa organizării interioare sau organizarea slabă a mulţimii, nu există un lider politic care să domine masa (mulţimea), să o ducă după sine.

II. Masele reprezintă o forţă pe cât de importantă şi activă în raporturile social-politice, pe atât de greu de controlat şi orientat în aceste raporturi. Masele au un caracter imprevizibil, manifestă deseori atitudine insuficient conştientizată faţă de o problemă politică sau alta, încântare sau indignare faţă de ceva.

III. Masele se disting prin componenţă nestabilă (de vârstă, socială, naţională, demografică), graniţe neclare, caracter situativ – dependent de locul şi timpul formării, caracter amorf şi anonim. Din aceste considerente, relaţiile dintre membrii mulţimii nu sunt stabile, au o tentă de manifestare preponderent secundară.

IV. Participanţii manifestărilor în masă se află într-un contact direct, faţă în faţă de problemele ce-i preocupă, ceea ce deseori condiţionează o emotivitate ridicată (predominarea emoţiilor asupra raţiunii), un dinamism şi entuziasm la extremă, cu agitaţie sporită şi dominare de sentimente. Drept rezultat, masa îşi pierde din individualitate, din responsabilitatea individuală. În acest sens mecanismele principale care determină comportamentul masei sunt aşa fenomene social-psihologice ca imitaţia, inspiraţia, insuflarea etc.

V. Întrunirea masei (mulţimii) are loc, de obicei, pe un termen relativ scurt, cu caracter temporar de formare şi funcţionare. Însă, e important faptul că masa se întruneşte şi poate deveni unită în baza unui interes general sau particular (motivaţie semnificativă), deseori a unui eveniment sociopolitic, a unei festivităţi naţionale sau locale. Un rol deosebit în întrunirea sociopolitică a masei o are caracterul lozincilor, mesajelor legate de anumite evenimente.

VI. Rolul decisiv în acţiunile masei (mulţimii) revine liderului, deseori acesta fiind considerat eroul ei. Între lider şi mulţime există legături specifice bazate în fond pe aceeaşi comunicare imitativă, inspirată, deseori pe populism. Ca şi mulţimea, eroii săi sunt temporari.

VII. Masa (mulţimea) îşi găseşte mediul său de alimentare mai mult în perioadele de cotitură ale societăţii, de transformări sociopolitice radicale. De aceea, comportamentul şi acţiunile sale în astfel de perioade nu rareori au caracter ofensiv, de confruntare, sunt chiar pătrunse de element destructiv. Aceste acţiuni pot fi îndreptate spre negarea unor sau altor decizii politice a puterii oficiale, bazându-se pe principiul contrapunerii între „noi" şi „ei", „astăzi" şi „ieri", pe crearea chipului duşmanului. De aceea, nu e întâmplător faptul că până nu demult în ţările de tipul Republicii Moldova atitudinea faţă de mulţime era în general una negativă.

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 75 19.04.2019 9:37:46

VIII. Totuși, comportamentul politic al masei (mulțimii) are aspecte pozitive. Mulțimea este o masă specifică de oameni care poate influența pozitiv procesul de elaborare și implementare a hotărârilor politice, de raționalizare a activității factorului de putere în domeniul politicii interne și externe, poate să producă presiune asupra organelor oficiale privitor la îmbunătățirea condițiilor sociale, la realizarea scopurilor și sarcinilor politice.

Astfel, analiza aspectelor generale ale comportamentului politic al masei necesită a lua în considerație așa factori precum gradul de organizare, motivația masei, componența acesteia, relațiile între membrii mulțimii, raportul dintre emotivitate și raționalitate, rolul liderului, nivelul de informare și nivelul de cultură politică al maselor ș.a.

Trăsăturile enunțate de ordin general al comportamentului politic al maselor vizează într-o anumită măsură și practica comportamental-politică a Republicii Moldova. Transformările democratice de aici, care au avut loc de la obținerea independenței, au demonstrat că comportamentul politic de masă este un catalizator al schimbării și un factor de transformare și promovare a cursului democratic, indiferent de faptul că acesta are caracter stihinic și deseori divergent [6]. Comportamentul politic de masă în societatea în tranziție devine activ ca urmare a ineficienței modului anterior de luare a deciziilor și de soluționare a problemelor de către instituțiile de guvernare. Astfel, comportamentul politic de masă suferă schimbări, care determină nu doar transformarea acțiunii politice, dar și modificarea rolului și importanței comportamentului maselor în cadrul procesului sociopolitic.

Comportamentul politic de masă s-a manifestat diferit la diferite etape de dezvoltare a Republicii Moldova. Autorii acestui articol vor analiza cele mai semnificative manifestări ale comportamentului de masă prin prisma teoriilor care explică originea lor. Vom încerca să identificăm caracteristicile principale ale celor mai importante proteste care au avut loc în Republica Moldova de la obținerea independenței până în prezent, vom analiza premisele și factorii care au influențat geneza și dezvoltarea comportamentului de protest și vom stabili tendințele evolutive ale comportamentului de masă în dependență de context.

Cercetătorii comportamentului de masă și ai mișcărilor sociale au identificat factorii care determină emergența comportamentului de protest. Astfel, au fost consolidate câteva teorii care tind să explice originea mișcărilor sociale. Printre aceste teorii remarcăm îndeosebi: teoria privării, teoria mobilizării resurselor, teoria proceselor politice, teoria structurală, noile teorii privind mișcările sociale.

Teoria privării susține că insatisfacția stimulează protestul, iar revoltele apar atunci când oamenii sau grupurile de oameni din cadrul societății simt că sunt private în mod absolut sau relativ de anumite bunuri sau servicii. Noțiunea de privare relativă este introdus de Ted Gurr în lucrarea sa *Why Men Rebel*, iar ipoteza acestuia este că potențialul violenței colective variază major în dependență de intensitatea și scopul privării relative între membrii colectivității. Privarea relativă reprezintă discrepanța între ceea ce oamenii cred că ei merită și ceea ce într-adevăr ei pot obține [7]. Această teorie, însă, eșuează să explice de ce în anumite situații privarea nu determină

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 76 19.04.2019 9:37:46

apariţia nemulţumirilor şi insatisfacţiei. Prin urmare, teoria privării nu este o condiţie suficientă pentru naşterea mişcărilor sociopolitice, inclusiv în Republica Moldova. Ea trebuie însoţită şi de alţi factori pentru a explica apariţia unor nemulţumiri de masă [8, p. 126].

Teoria mobilizării resurselor invocă importanţa disponibilităţii resurselor potrivite pentru apariţia mişcărilor social-politice. Această teorie susţine că atunci când o parte din societate este privată de anumite bunuri sau servicii, aceasta ar trebui să fie capabilă să mobilizeze resursele necesare. Termenul resurse se referă la bani, statut social, educaţie, tehnologiile informaţionale, suportul mass-mediei şi al elitelor politice. Dezvoltarea socioeconomică determină ca aceste resurse să fie distribuite inegal în rândul populaţiei, astfel creând şanse inegale pentru actorii care pot participa. Atare teorie, cu toată importanţa ei pentru analiza societăţilor în tranziţie, vizează parţial practica mişcării social-politice din Republica Moldova. Una dintre criticile aduse acestei teorii se referă la faptul că ea este prea materialistă, orientându-se în mare parte spre prezenţa resurselor necesare pentru apariţia mişcărilor social-politice [8, p. 127].

Teoria proceselor politice susţine că mişcările sociale reprezintă un tip al mişcărilor politice, iar geneza acestora depinde de disponibilitatea oportunităţilor politice. Conform acestei teorii, o mişcare socială va eşua dacă guvernarea este puternică şi poate întreprinde acţiuni represive. Şi invers, dacă guvernarea este mai slabă sau tolerantă la comportamente disidente, atunci şansele ca o mişcare social-politică să se dezvolte şi să se extindă cresc. Teoria respectivă la fel acoperă parţial desfăşurarea mişcărilor social-politice din Republica Moldova. Criticile aduse acestei teorii se referă la faptul că atenţia este concentrată pe circumstanţele politice, iar factorii culturali sunt ignoraţi [8, p. 127].

Teoria structurală a fost propusă şi dezvoltată de Smelser (1965), care a identificat şase factori importanţi pentru originea şi extinderea mişcărilor sociale: problemele cu care se confruntă societatea, recunoaşterea de către societate a acestei probleme, ideologia care vine să soluţioneze problema obţine popularitate, au loc evenimente care determină ca mişcarea socială să ia amploare, societatea şi guvernul sunt deschise spre schimbare, are loc mobilizarea resurselor odată cu dezvoltarea mişcării sociale [8, p. 128]. Teoria structurală explică în mare parte procesul de origine şi dezvoltare a unei mişcări sociale. Însă etapele de evoluţie a unei mişcări sociale, inclusiv în Republica Moldova, depind şi de contextul social şi cel politic. În general, contextul este elementul definitoriu pentru analiza comportamentului de masă. Astfel, în dependenţă de contextul politic, geopolitic, economic şi social în momentul izbucnirii manifestării de masă, sunt determinate particularităţile şi caracteristicile comportamentului politic de masă.

Noile teorii privind mişcările sociale au fost pentru prima dată descrise în 1960 în ţările vest-europene. Aceste teorii se îndepărtează de cadrul tipic marxist, care analiza acţiunea colectivă din punct de vedere economic şi identifică alţi factori motivaţionali care îşi au originea în politică, ideologie şi cultură. Noile teorii ale mişcărilor sociale sunt bazate pe lucrările filosofilor contemporani Habermas şi Touraine, care au încercat să genereze teorii pentru a explica comportamentul în societăţile postmoderne. Revendicările noilor mişcări sociale urmăresc salvgardarea autonomiei personale şi

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 77 19.04.2019 9:37:46

protejarea societății împotriva dominației din ce în ce mai apăsătoare a sistemului politic-administrativ asupra vieții de zi cu zi [9, p. 142]. Principalele critici la adresa acestor teorii se referă la faptul că acestea încearcă să diminueze importanța claselor sociopolitice într-o societate, pentru că, chiar și într-o societate post-modernă există conflicte între clasele sociopolitice, deși acestea astăzi nu se mai înscriu în tot ansamblu de criteri clasiale de altădată.

Protestul este una dintre cele mai des întâlnite forme de mobilizare în masă a cetățenilor și constituie un instrument bun de evaluare a situației social-politice și a opiniei publice dominante în societatea din Republica Moldova. Articolul 32 din Constituția Republicii Moldova prevede garanția libertății gândirii, opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil [10]. De asemenea, Legea nr. 26 privind întrunirile, adoptată la 22 februarie 2008, prevede posibilitatea de a organiza și desfășura în mod pașnic mitinguri, demonstrații, manifestări, procesiuni sau orice alte întruniri [11].

De la începutul perioadei de tranziție, datorită gradului sporit de interes al cetățenilor față de procesele politice din țară, s-a înregistrat o mobilizare a comportamentului politic de masă, fapt care denotă dezvoltarea unui instrument important și necesar al democrației, a activismului civic și culturii politice participative. Însă, odată cu scăderea nivelului de încredere a cetățenilor în instituțiile politice, cu instabilitatea politică și nivelul de trai scăzut al populației, dar și cu emigrarea în masă a cetățenilor, comportamentul politic are capacitatea de a evolua în două extreme: pe de o parte se înregistrează un nivel de participare politică scăzut, iar pe de altă parte comportamentul politic de masă poate căpăta forme agresive, violente, care duc la destabilizări și întârzieri ale reformelor și procesului de democratizare.

Noile condiții politice, politica glasnosti anunțată de Mihail Gorbaciov în 1986 pentru susținerea restructurării, au marcat a doua jumătate a anilor 1980, iar emergența pluralismului politic a fost factorul de suport pentru mișcarea de eliberare națională. Frontul Popular, Interfrontul, Unitate-Edinstvo și Mișcarea Gagauz-Halkî au apărut inițial în calitate de mișcări de susținere a restructurării și au evoluat în formațiuni politice. Frontul Popular, în calitate de succesor al Mișcării Democratice din Moldova, s-a bucurat de suportul populației. Manifestații publice ale grupurilor politice independente și susținătoare ale Mișcării Democratice din Moldova au avut loc și la începutul anilor 1988-1989, însă primul success major al Frontului Popular ține de organizarea *Marii Adunări Naționale la 27 august 1989*, la care au participat peste 700.000 de oameni și care a avut rolul de a convinge Sovietul Suprem să adopte legi noi privind limba de stat și grafia latină la 31 august 1989. Marea Adunare Națională a reprezentat expresia activismului social-politic al populației, dorința de a realiza dreptatea socială și istorică, păstrarea și dezvoltarea limbii, culturii și tradițiilor naționale, consolidarea identității etnice și culturale [12, p. 72].

Chiar dacă Frontul Popular a reușit organizarea și desfășurarea Marii Adunări Naționale și mai târziu interzicerea Partidului Comunist, ultimul Soviet Suprem și primul Parlament ales democratic era compus în proporție de 30% din susținătorii

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 78 19.04.2019 9:37:46

Frontului Popular, iar ceilalţi fiind membri ai Partidului Comunist şi reprezentanţi ai fostei nomenclaturi comuniste – susţinători ai statalităţii şi doritori de a instaura controlul rapid asupra principalelor instituţii în stat [13, pp. 543-544]. Vechea elită politică nu a fost înlocuită, şi nici reformată. Exponenţii nomenclaturii sovietice au căutat oportunităţi de a-şi continua traseul politic, chiar dacă aceasta însemna adoptarea unei noi ideologii care nu corespundea cu valorile şi ideile promovate de către aceştia în perioada sovietică. Astfel, în timp ce sfârşitul anilor ’80 ai sec.XX s-a caracterizat prin succesul mobilizării pentru autodeterminare, începutul anilor 90 s-a caracterizat prin manifestarea clivajelor social-politice: problema limbii de stat, seperatismul din Găgăuzia, cerinţele conducerii vorbitoare de limbă rusă din Transnistria, mişcarea pentru reunificarea cu România.

Mişcarea pentru autodeterminare şi Marea Adunare Naţională din 27 august 1989 au fost rezultatul unor circumstanţe politice imediate – contextul mai larg al mişcărilor naţionale şi căderea comunismului în ţările Europei de Est, dezmembrarea URSS, emergenţa pluralismului politic, premisele pentru crearea primului cadru legal pentru liberalizarea economică. Însă, pluralismul politic în faza sa incipientă de dezvoltare reprezenta de fapt elita politică şi intelectuală divizată şi cu viziuni slab convergente asupra traseului statului tânăr. Trei orientări au dominat scena politică în această perioadă: restabilirea URSS sau aderarea la Uniunea Rusia-Belarus, unirea cu România şi consolidarea statalităţii moldoveneşti. Nici societatea moldovenească nu s-a caracterizat prin omogenitate. Sondajele efectuate în anii 1989-1991 au arătat o populaţie divizată privind problema viitorului Republicii Moldova. Astfel, sondajul din ianuarie 1991 demonstrează că la întrebarea “Cum vedeţi viitorul Republicii Moldova?”, 43% dintre respondenţi au răspuns că viitorul Republicii Moldova este în Uniunea Sovietică, iar 42% au răspuns că Republica Moldova trebuie să fie stat independent şi doar 3% au răspuns că viitorul Republicii Moldova este cu România [13, p. 544].

Mişcările social-politice din anii 1989-1991 au importanţă istorică prin faptul că au dat naştere statului suveran şi indepedent Republica Moldova, au pus bazele edificării noilor instituţii ale sistemului politic democratic, fiind punctul de start al unei tranziţii democratice. În acelaşi timp, aceste mişcări au cauzat dezintegrarea elitelor politice, amplificarea crizei identitare şi manifestarea aspiraţiilor secesioniste, care au rezultat în conflictul armat de pe Nistru în 1992 şi autoproclamarea republicii moldoveneşti nistrene, dar şi în acordarea autonomiei territorial-administrative raioanelor cu populaţie găgăuză şi crearea Gagauz-Yeri.

Teoria mobilizării resurselor şi teoria proceselor politice sunt oarecum mai potrivite să explice suportul în masă al manifestărilor din anii 1989-1991. Datorită mobilizării resurselor, şi anume a existenţei unui context sociopolitic şi geopolitic favorabil, mişcarea de autoidentificare naţională s-a bucurat de suportul populaţiei nu doar în timpul primelor proteste din 1988, dar şi în timpul manifestaţiilor în masă din Piaţa Marii Adunări Naţionale. De asemenea, faptul că idealurile şi aspiraţiile naţionaliste ale masei protestatare au fost susţinute de către o parte din elita politică, a contribuit la mobilizarea populaţiei şi înaintarea cu încredere a apelurilor şi cerinţelor populaţiei către deputaţii Sovietului Suprem al RSSM.

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 79 19.04.2019 9:37:46

Contextul anilor 2000 au determinat apariția unor noi proteste, a căror premise de apariție au fost diferite față de cele care au permis emergența protestelor de la începutul anilor '90. Protestele de la Chișinău din iarna-primăvara anului 2002 au fost inițiate de grupul parlamentar al Partidului Popular Creștin Democrat împotriva politicilor lingvistice promovate de Partidul Comuniștilor din Republica Moldova. Un șir de evenimente consecutive au precedat aceste proteste, constituind premisele izbucnirii manifestărilor în masă: 1) Referendumul din 23 mai 1999 inițiat de către Președintele Petru Lucinschi cu scopul de a aproba schimbarea sistemului de guvernare cu unul prezidențial. Deși 64,2% dintre alegători au votat pozitiv, Partidul Comuniștilor și Alianța pentru Democrație și Reforme s-au opus Președintelui Lucinschi și au aprobat mai multe modificări constituționale în Parlament; 2) modificările Constituției la 5 iulie 2000 au limitat competența și rolul Președintelui în favoarea Guvernului și Parlamentului, astfel efectuând trecerea de la un regim semiprezidențial la unul parlamentar. Conform noilor prevederi, Parlamentul avea competența de a alege Președintele Republicii cu votul a 3/5 din numărul deputaților, însă a eșuat să ajungă la un consens; 3) Alegerile parlamentare anticipate din 25 februarie 2001 au fost organizate ca urmare a incapacității Parlamentului de a alege șeful statului și s-au soldat cu următoarea distribuție a mandatelor: Partidul Comuniștilor – 71 mandate, Blocul Electoral Alianța Braghiș – 19 mandate și Partidul Popular Creștin Democrat – 11 mandate. Astfel, alegerile din 2001 au asigurat o majoritate constituțională Partidului Comuniștilor [14].

Acestea au fost principalele premise politice pentru apariția comportamentelor de protest. Însă, caracterul de masă al acestora a fost determinat de politicile promovate de guvernarea comunistă, și anume: sprijinirea moldovenismului, limbii moldovenești; introducerea cursului de Istorie a Moldovei, în detrimentul Istoriei Românilor și includerea limbii ruse ca obiect de studiu în școli; inaitarea politicii de federalizare a Republicii Moldova, de legalizare a prezenței militare a Federației Ruse în stânga Nistrului.

Deși acțiunile de protest au fost inițiate de grupul parlamentar al Partidului Popular Creștin Democrat, acestea și-au găsit rapid suportul în rândul populației, în special al studenților, elevilor și profesorilor. În plus, poziția protestatarilor a fost susținută și de reprezentanții asociațiilor grupurilor minoritare, dar și a unor jurnaliști [15]. Acțiunile în masă au intâmpinat rezistența guvernării comuniste, care a calificat organizatorii protestelor drept "forțe extremiste sprijinite din afara țării, care amenință ordinea constituțională și independența statului" [16].

Scopul guvernării nu era de a liniști masele, ci de a înăbuși manifestările de protest cu orice preț. Acțiunile guvernării comuniste au fost criticate de mai multe instituții internaționale și au fost susținute doar de Federația Rusă. Tot instituțiile internațioanle au fost acelea care au contribuit la dezamorsarea protestelor. Pe 24 aprilie 2002, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat o Rezoluție prin care recomanda autorităților să renunțe la intențiile ce au condus la declanșarea demonstrațiilor și să continue reformele democratice. De asemenea, protestatarii erau chemați să pună capăt demonstrațiilor [17].

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 80 19.04.2019 9:37:46

Protestele din 2002 se încadrează cel mai bine în explicaţiile oferite de noile teorii privind apariţia mişcărilor sociale şi de teoria privării. Trezirea conştiinţei naţionale şi conştientizarea consecinţelor acţiunilor întreprinse de guvernarea comunistă explică suportul masiv al mişcării de protest iniţiate de Partidul Popular Creştin Democrat. Deşi protestul a fost lipsit de suport politic şi instituţional majoritar, acesta a obţinut suportul organizaţiilor internaţionale. Cu toate acestea, revendicările protestatarilor nu au fost îndeplinite, iar protestele au fost declarate ilegale [9, p. 143]. Având o majoritate constituţională în Parlament şi fiind încrezuţi de susţinerea populaţiei care i-au votat, Partidul Comuniştilor au ignorant revendicările protestatarilor şi au sfidat instituţiile internaţionale.

Protestele de la 7 aprilie 2009, supranumite Revolta de la Chişinău sau Revoluţia Twitter, au fost intens mediatizate de presa naţională şi cea internaţională, şi au reprezentat o serie de manifestaţii de contestare a alegerilor parlamentare din 5 aprilie 2009. Nemulţumirea populaţiei a fost generată în principal de factorul politic - rezultatul scrutinului din 5 aprilie, în urma căruia Partidul Comuniştilor ar fi obţinut peste 50% din voturi, astfel încât PCRM ar fi obţinut 60 de mandate, PL şi PLDM câte 15 mandate, iar AMN – 11 mandate. Coaliţia 2009 pentru alegeri libere şi corecte a calificat scrutinul din 5 aprilie ca fiind incorect şi partial liber [18], în timp ce raportul Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa cu privire la algerile din 5 aprilie a adus calificări pozitive procesului de votare, menţionând calmul relativ din ziua scrutinului, deşi au fost raportate câteva incidente [19].

În aceeaşi perioadă se evidenţiază şi mai mult clivajele sociopolitice existente în societate. Societatea era divizată asupra a trei probleme majore: modelul puterii politice, identitatea naţională şi orientarea geopolitică a ţării [20, p. 2]. Sondajele din această perioadă demonstrează scăderea nivelului de încredere al cetăţenilor în partidele politice şi instituţiile statului. Potrivit rezultatelor Barometrului Opiniei Publice din noiembrie 2009, partidele politice sunt plasate pe ultimul loc în lista instituţiilor în care respondenţii au încredere [21].

O influenţă majoră asupra stării de spirit în societate a avut factorul economic, şi anume nivelul scăzut de trai al populaţie şi rata ridicată a şomajului. Mediul de afaceri slab dezvoltat şi influenţa majoră a statului în economie împiedică reforma economică, care ar stimula competiţia şi creşterea calităţii produselor. Modelul unui stat paternalist pe care-l urma Republica Moldova şi dependenţa acestuia de Federaţia Rusă, atât din punct de vedere economic (exportul produselor agricole, importul de gaze naturale), cât şi din punct de vedere politic (conflictul transnistrean şi staţionarea armatei ruse), nu rezona cu aspiraţiile generaţiei tinere, care îşi vedea viitorul în Uniunea Europeană [20, p. 3].

Protestul a început în ziua de 6 aprilie, iniţiat de reprezentanţii societăţii civile, adunând aproximativ 15 mii de oameni. Mesajul de organizare a protestului s-a răspândit rapid prin mesaje text şi reţele de socializare, de unde şi vine denumirea "Revoluţia Twitter". Liderii principalelor formaţiuni de opoziţie s-au solidarizat protestatarilor, care protestau în mod paşnic, îndemnându-i să continue demonstraţiile pe 7 aprilie.

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 81 19.04.2019 9:37:46

Proteste de solidaritate au avut loc în mai multe orașe ale Republicii Moldova, dar și peste hotarele țării – România, SUA, Marea Britanie. Pe 7 aprilie 2009, peste 30 mii de oameni au ieșit în stradă, însoțiți de liderii opoziției, care susțineau că alegerile au fost fraudate. Protestul pașnic a degenerat în unul violent atunci când o parte din protestatari au pătruns în clădirea Parlamentului. Poliția a intervenit și a arestat 193 de studenți [22]. Opoziția și-a retras suportul politic pentru protestul violent, al maselor, acuzând Partidul Comuniștilor de organizarea provocărilor pentru a deturna atenția de la fraudarea scrutinului electoral. Președintele Parlamentului Marian Lupu a acuzat o tentativă de lovitură de stat și implicarea factorului extern – România.

Protestele din aprilie 2009 relevă particularități totalmente diferite ale comportamentului de masă în comparație cu manifestațiile organizate în 1989 și cele din 2002. Cea mai importantă caracteristică, în opinia noastră, este lipsa controlului asupra mulțimii. Imposibilitatea de a controla mulțimea este considerată o trăsătură a unei manifestări în masă, protestele din Republica Moldova sunt în mare parte organizate sau inițiate de către forțe politice, care prin acțiunile lor dirijează mulțimea. Alte două caracteristici importante ale protestelor din 2009 sunt spontaneitatea și caracterul violent. Deși oamenii au ieșit în stradă spontan și au protestat în mod pașnic în prima zi a protestului, în scurt timp mulțimea a devenit violentă. Reacția protestatarilor a crescut rapid în intensitate datorită tehnologiilor informaționale. Astfel, internetul și rețelele de socializare au reprezentat mijlocul principal de chemare la protest și de diseminare foarte rapidă a mesajului în 2009.

Odată cu creșterea nemulțumirii față de situația socioeconomică din țară au continuat și manifestările în masă. Protestele din 2015-2016 au fost inițiate pe 6 septembrie 2015 de către Platforma Civică „Demnitate și Adevăr", astfel încât acestea să ia forma unui protest continuu. Acestea au fost supranumite Marea Adunare Națională și, conform unor opinii, au constituit cea mai mare manifestație de protest de la Marea Adunare Națională din 1989 [23]. Potrivit estimărilor organizatorilor, circa 100 mii de oameni au protestat în Piața Marii Adunări Naționale, în timp ce poliția a anunțat un număr de circa 40 mii de protestatari [24].

Manifestările în masă s-au extins în toamna anului 2015, atunci când câteva sute de persoane conduse de liderii de stânga Igor Dodon și Renato Usatîi s-au adunat pentru a protesta în fața clădirii Parlamentului și, la fel ca și protestatarii din Piața Marii Adunări Naționale, au instalat corturi. Comunitatea internațională și-a manifestat îngrijorarea față de situația social-politică din Republica Moldova, însă n-a făcut apel la încetarea protestelor, ci din contra a solicitat autorităților Republicii Moldova să răspundă cerințelor protestatarilor, să implementeze rapid reformele necesare, accentuând drepturile populației de a protesta pașnic [25].

Teoria privării și noile teorii ale apariției mișcărilor sociale descriu factorii care ar putea explica originea și evoluția protestelor din 2015-2016. În primul rând, factorul economic, și anume frauda bancară și furtul miliardului au generat nemulțumiri în rândul populației. Factorul politic a avut tangențe nemijlocite cu frauda bancară, aceasta fiind calificată de către experți drept "acțiune coordonată a unor grupuri private și a principalelor instituții ale statului, în primul rând Ministerul de Finanțe,

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 82 19.04.2019 9:37:46

Guvernul Republicii Moldova, Procuratura Generală şi Banca Naţională a Moldovei, având ca scop extragerea unei sume importante de bani din sistemul bancar şi transferarea acesteia în străinătate, cu predilecţie în legislaţii off-shore, de unde să fie extrem de greu, dacă nu imposibil, de recuperat" [26].

Protestele din 2015-2016 nu au avut un caracter spontan, Platforma Civică „Demnitate şi Adevăr" servind drept factor mobilizator. Platforma DA s-a declarat de la bun început drept o mişcare civică şi neafiliată politic, care a adunat mai mulţi lideri ai societăţii civile şi profesionişti. În acelaşi timp, masele protestatare au reprezentat o oportunitate politcă bună pentru Platforma DA de a concentra în jurul ideilor enunţate un grup susţinător şi de a se lansa în politică. În mai puţin de un an de la începutul protestelor, o parte din liderii platformei au format Partidul Politic „Platforma Demnitate şi Adevăr". Deşi teoria proceselor politice nu poate fi aplicată integral în acest context, totuşi faptul că mai multe forţe politice de orientări ideologice deiferite - Platforma DA, Partidul Socialiştilor, Partidul Nostru - au îndemnat populaţia să iasă în stradă şi să protesteze, demonstrează că nemulţumirea faţă de situaţia social-economică era răspândită nu doar în rândul susţinătorilor opoziţiei de dreapta, dar şi în rândul susţinătărilor partidelor de stânga.

Ideea protestului continuu sau protestului permanent, testată în timpul protestelor din 2015-2016, a reapărut în anul 2018, atunci când un grup de tineri au protestat împotriva privatizării terenului unde actualmente se află cafeneaua „Guguţă" şi a construirii unui imobil cu 13 etaje în locul cafenelei. Comunitatea Occupy Guguţă este un grup restrâns şi independent de activişti locali, care organizează periodic acţiuni de protest şi care se autodefineşte drept spaţiu politic şi civic alternativ [27]. Deşi au întâmpinat rezistenţă din partea forţelor de ordine, care au evacuat zona amenajată în preajma cafenelei Guguţă [28], membrii comunităţii Occupy Guguţă şi-au continuat protestul permanent. Aceştia au iniţiat o campanie de colectare de fonduri pentru a obţine susţinere financiară în acţiunile de protest. În mai puţin de jumătate de an, comunitatea civică Occupy Guguţă s-a transformat dintr-o mişcare protestatară improvizată într-o comunitate de protest permanent, care editează un ziar, organizează discuţii publice şi alte evenimente.

Analiza celor mai mari proteste care au avut loc în Republica Moldova de la mişcarea pentru autoidentificare până în prezent şi raportarea acestora la teoriile originii mişcărilor social-politice, ne-a ajutat să ajungem la conlcuzia că nici una dintre teoriile descrise în această analiză nu poate fi aplicată în mod individual, integral, pentru a explica factorii care au determinat apariţia protestelor în calitate de manifestare a comportamentului de masă. Protestele care au avut loc în Republica Moldova au fost cauzate de multipli factori, iar amploarea, evoluţia şi rezultatul acestora au fost determinate atât de factori interni, cum ar fi motivaţia şi mobilizarea mulţimii, cât şi de factori externi – suportul politic din partea opoziţiei, rolul instituţiilor guvernamentale şi al puterii politice sau poziţia organismelor internaţionale.

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 83 19.04.2019 9:37:46

Concluzii

Din cele relatate în acest studiu, vom face o sinteză a celor mai importanţi factori care influenţează comportamentul de masă atât în faza incipientă a protestului, cât şi la etapa de escaladare sau aplanare a acestuia:

- *Insuficienţa maturităţii politice a populaţiei nu transformă nemulţumirea într-o reacţie pro-activă care ar genera schimbări.* Sondajele arată că mai mult de jumătate din populaţia Republicii Moldova consideră că lucrurile din ţară merg într-o direcţie greşită [29], nu este mulţumită de mersul lucrurilor, este privată de bunurile şi serviciile pe care le consideră necesare într-o societate, care tinde spre adoptarea valorilor europene. Cetăţenii Republicii Moldova nu dispun de suficientă maturitate politică pentru a transpune nemulţumirile în revendicări înaintate în timpul protestelor. Chiar dacă revendicările mulţimii sunt formulate şi expuse de către liderii politici ai protestelor, acestea sunt de cele mai multe ori ignorate de către puterea politică. Un alt aspect este utilizarea protestului de către forţele politice pentru satisfacerea unor interese politice înguste. Declanşarea spontană a protestelor, precum şi cele planificate prin scoaterea forţată a populaţiei la miting sau plătirea participanţilor, fără promovarea şi dezvoltarea unui spirit civic sănătos, conduce la rezultate incerte, opuse aşteptărilor. Exemple ale manifestărilor în masă pot fi considerate adunarea Partidului Democrat din 21 octombrie 2018 sau manifestaţia organizată de Partidul „Şor" în data de 26 august 2018. Elita politică tinde să modeleze şi să controleze comportamentul politic, inclusiv comportamentul de masă al cetăţenilor. Se acţionează cu un complex de factori care permit jonglarea cu trăsăturile comportamentului de masă şi instaurarea controlului politic, astfel încât protestele în calitate de expresie a comportamentului de masă sunt folosite în interes propriu.
- *Iniţiativele de protest vin de sus, de la reprezentanţii opoziţiei politice, care sunt subordonate unor interese politice şi nu înseamnă neapărat că urmăresc şi reflectă realizarea intereselor populaţiei.* Caracterul paternalist al societăţii se transpune şi în specificul comportamentului maselor. Stereotipurile şi atitudinile tipice perioadei sovietice, când statul era omniprezent şi se ocupa de toate, au rămas vii în memoria populaţiei. Populaţia aşteaptă ca deciziile cele mai importante să vină din partea statului, care trebuie să ofere locuri de muncă, să propună soluţii pentru orice problemă la nivel local, să îmbunătăţească situaţia economică şi socială în ţară, să intervină cât mai mult în economie etc.
- *Mass-media formează opinia publică şi influenţează comportamentul politic.* Mass-media a suferit schimbări importante pe parcursul celor aproape treizeci de ani de independenţă a Republicii Moldova. Mass-media a început să se dezvolte în perioada post-sovietică, când piaţa media era practic inexistentă, prin retransmiterea programelor de la Bucureşti şi Moscova, apoi prin deschiderea filialelor locale ale televiziunilor străine. Începutul anilor 2000 a cunoscut o dezvoltare rapidă atât a audiovizualului, cât şi a presei scrise, dar şi a presei online. Rapoartele internaţionale Internet Live Stats şi Internet World Stats arată o creştere impunătoare a numărului de utilizatori de internet. Astfel, dacă rata de penetrare a internetului în 2004 era de 10,6%, în 2014 – 46,6% [30], atunci în 2017 era de 71,2% [31]. Mijloacele de informare online tind să devină princi-

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 84 19.04.2019 9:37:46

pala sursă de informaţii, însă odată cu creşeterea nivelului de acces la informaţii creşte şi nivelul de dezinformare şi răspândire a ştirilor false în spaţiul mediatic autohton.

La etapa actuală, concentrarea mass-mediei este una dintre problemele acute, astfel încât sursele media au devenit un instrument de manipulare şi dezinformare în mâinile elitei politice. Dacă la începutul perioadei de independenţă propaganda externă, în special cea rusească, reprezenta una din principalele provocări pentru spaţiul informaţional al Republicii Moldova şi pentru formarea unei opinii publice echilibrate, atunci la etapa actuală, atât propaganda externă, cât şi cea internă influenţează în proporţii mari opinia publică şi percepţiile din societate.

- *Impactul unui protest nu poate fi uşor cuantificat.* Protestul reprezintă o activitate neconvenţională, contrar activităţii politice clasice, precum participarea la alegeri, votarea sau activitatea în calitate de membru de partid. Rezultatul protestului este imprevizibil, întrucât revendicările protestatarilor pot fi sau nu pot fi satisfăcute. Dovada activităţii protestelor este limitată la exemplele descriptive sau estimările pe baza datelor din evenimentele raportate de mass-media. Comportamentul politic al masei protestatare depinde în mare măsură de experienţa anterioară. Astfel, protestul nu este perceput de către o mare parte din populaţie drept oportunitate pentru a genera schimbări.

Luând în consideraţie factorii expuşi mai sus, este importantă susţinerea iniţiativelor care dezvoltă spiritul civic, astfel încât protestul să devină o exprimare a opiniei publice, a unei culturi politice participative şi un generator al schimbărilor. Această analiză a demonstrat că comportamentul politic al maselor este o formă diferită şi complexă a comportamentului politic, fiind influenţat de un set de factori şi premise. Geneza şi evoluţia, dar şi rezultatul protestelor şi al altor manifestări în masă depind în mare măsură de particularităţile şi trăsăturile pe care comportamentul de masă le însuşeşte în timp. Din această cauză, acţiunile în masă care au avut loc şi vor avea loc în Republica Moldova vor fi distincte una faţă de cealaltă, vor conţine componenta învăţării anterioare, iar rezultatul acestora va fi dificil de prevăzut. Teoriile care explică originea mişcărilor sociale, deşi au fost dezvoltate la începutul sec. XX, sunt valabile şi astăzi, dar necesită o aplicare mai complexă, congruentă şi în ansamblu cu alte observaţii ale comportamentului politic de masă.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Pițurcă A. (2000). Bazele ştiinţei politice. Suport de curs. Craiova. 66 p.
2. Carmines E. G., Huckfeldt R. Comportamentul politic - prezentarea domeniului. În: Manual de ştiinţă politică. 2005, pp.
3. Haas I.J., Schneider S. Mass Political Behavior, 2017. https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1094&context=poliscifacpub (citat 30 iunie 2018).
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х томах. Москва: т. 4, 1995.
5. Краткий психологический словарь. Москва, 1985.
6. Saca V., Camenşcic E. Formele participării politice ale maselor în Republica Moldova. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). 2007, nr. 1(36), pp. 88-98.
7. Conflict Research Consortium Staff. Summary of "Why Men Rebel" by Ted Gurr. https://www.beyondintractability.org/bksum/gurr-men(citat 6 februarie 2019).

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 85 19.04.2019 9:37:46

8. Sen A., Avci O. Why social movements occur: theories of social movements. În: The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management. 2016, vol. XI: Spring, 2016, pp. 125-130.
9. Bumbu D. Protestul ca formă de participare a societății civile la dezvoltarea Republicii Moldova. În: Administrarea Publică, 2016, nr. 2, pp. 140-145.
10. Constituția Republicii Moldova: din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 1994, nr. 1.
11. Legea privind întrunirile: nr. 26 din 22.02.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2008, nr. 80.
12. Varzari P., Tăbîrță I. Evoluția statului Republica Moldova prin prisma funcționalității elitei politice şi a societății civile. În: Revista de Filosofie, Sociologie şi Ştiințe Politice, 2011, nr. 1(155), pp. 72-81.
13. Negură P. The Republic of Moldova's transition: between a failed communism and an un-commenced capitalism?. În: Studia Politica: Romanian Political Science Review, 2016, nr. XVI (4), pp. 541-568.
14. Alegerile parlamentare anticipate în Moldova din 25 februarie 2001. http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/2001/(citat 16 februarie 2019).
15. 2002: Proteste împotriva guvernării comuniste. Radio Europa Liberă, 2016 https://moldova.europalibera.org/a/27916128.html(citat 16 februarie 2019).
16. Hotărârea Parlamentului cu privire la măsurile de redresare a situației social-politice generate de manifestațiile ilegale din municipiul Chişinău, nr. 886 din 22.02.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2002, nr. 29.
17. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Rezoluția 1280 (2002) privind funcționarea instituțiilor democratice din Moldova. http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=16995&lang=EN (citat 16 februarie 2019).
18. Coaliția 2009: Alegerile din Republica Moldova au fost incorecte şi parțial libere. Hotnews.ro, 2009. https://www.hotnews.ro/stiri-international-5561718-coalitia-2009-alegerile-din-republica-moldova-fost-incorecte-partial-libere.htm(citat 16 februarie 2019).
19. Biroul OSCE pentru Instituțiile Democratice şi Drepturile Omului. Raport Interimar Postelectoral, 6-17 aprilie 2009.http://www.e-democracy.md/files/elections/parliamentary2009/post-election-interim-report-osce-elections-2009-ro.pdf(citat 16 februarie 2019).
20. Meister S. A turning point for Moldova? A challenge for the EU and Moldova. În: DGAPanalyse kompakt, 2011, nr. 3, pp. 1-6. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/38075/ssoar-2011-meister-A_turning_point_for_Moldova.pdf?sequence=1(citat 26 decembrie 2018).
21. Institutul de Politici Publice. Barometrul Opiniei Publice, 2009: http://ipp.md/old/public/files/Barometru/2009/final_bop_noiembrie_2009_recap.pdf (citat 16 februarie 2019).
22. Poliția a împuşcat cu gloanțe false în timpul nopții şi a arestat 193 de studenți. Unimedia.md, 2009. https://unimedia.info/stiri/-10256.html(citat 16 februarie 2019).
23. Este cea mai mare adunare națională de la independența Republicii Moldova. Zeci de mii de moldoveni işi cer în stradă țara înapoi. Protv.md, 2015. https://stirileprotv.ro/stiri/international/este-cea-mai-mare-adunare-nationala-de-la-independenta-r-moldova-zeci-de-mii-de-moldoveni-isi-cer-in-strada-tara-inapoi.html (citat 16 februarie 2019).
24. Protestul din 6 septembrie. Manifestanții au anunțat că rămân în Piață. Protv.md, 2015. http://protv.md/stiri/actualitate/protestul-din-6-septembrie---1124031.html (citat 16 februarie 2019)
25. UN Rights Chief Urges Moldova to Address Protester's Demands. Radio Free Europe, 2015. https://www.rferl.org/a/un-rights-chief-moldova-/27246521.html (citat 16 februarie 2019).
26. Dungaciu D., Peiu P. House of cards. Furtul miliardului din Republica Moldova - o afacere de stat. Adevarul.ro, 2018. https://adevarul.ro/moldova/politica/house-of-cards-furtul-miliardului-republica-moldova-afacere-stat-1_5a781b6bdf52022f75358baa/index.html(citat 16 februarie 2019)
27. Ce este #occupyguguta. https://occupyguguta.wordpress.com/2018/06/29/ce-este-occupyguguta/(citat 16 februarie 2019).
28. Occupy Guguță a revenit. Tinerii îşi continuă protestul permanent. http://agora.md/stiri/49108/occupy-guguta-a-revenit--tinerii-isi-continua-protestul-permanent(citat 16 februarie 2019).
29. Institutul de Politici Publice. Barometrul Opiniei Publice. http://ipp.md/old/lib.php?l=ro&idc=156(citat 16 februarie 2019).
30. Internet Live Stats. Moldova Internet Users. http://www.internetlivestats.com/internet-users/moldova/ (citat 18 februarie 2019).
31. Internet World Stats. https://www.internetworldstats.com/europa2.htm#md (citat 18 februarie 2019).

Revista Filosofie NR 1_2019_Jubileu Osmochescu.indd 86 19.04.2019 9:37:46